



FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok



FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1962

Tidig vår på Skansen.

An early spring view from the open-air museum

Skansen in Stockholm.

Foto Refot, Stockholm.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagets färgbild visar Linnés Hammarby
med trädgården i sitt flor.*

*On the cover Carl von Linné's homestead Hammarby
with the garden in blossom.*

Foto Åke Grundström, Stockholm.

Se Olof H. Sellings uppsats Arkiatern på Hammarby i denna årsbok.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1962
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm*

ARKIATERN PÅ HAMMARBY

av Olof H. Selling

”Smaka hos mig det menlösa landets nöje. Låt oss . . . gå, som jag gick med sal. Klingenstierna endast uti lentyget och Byxorne . . . wid Midsommars dagen slipper jag utur oket.” Orden är den sextiotreårige Linnés på försommaren 1770 och oket, det var undervisningen vid universitetet. Ute på uppsalasläkten, bortom en mil av gröna fält som vibrerade i soldis och böljade i sommarvinden, låg Hammarby, hans hem på landet och hans tillflykt undan småstadens trånga villkor, undan konsistorium och kolleger: en röd tvåvåningsbyggnad med blyinfattade fönster och två låga flyglar med torvtak över tjänstefolkets bostäder, över bodar, bagarkammare och bryggghus, och därbredvid fähus, fårhus, stall och vagnslider. Han var väl gift, och arvet efter svärföräldrarna hade fallit ut, och böcker och kollegier hade också gjort sitt till att han var välbärgad. Han ägde flera fastigheter där ute i socknen, men Hammarby var centralpunkten och det hem som var hans alltigenom, för hemmet i Uppsala var tjänstebostad. Han hade köpt Hammarby 1758 och fyra år senare byggt om mangården i stort sett sådan som vi ser den i våra dagar. Rumsindelningen var som i en småländsk prästgård då för tiden och kanske har föräldrahemmet i Stenbrohult inspirerat. Rakt fram i förstugan låg inte salen som mest annars i Uppland utan köket, den trubbiga men rejäla fru Sara Lisas rike med omålade väggar och tenntallrikar på hyllorna och grytor med bastanta trefötter innanför den stora hårdens hörnstolpe. Där reddes kålen och steken, strömmingen och vällingen, ölsupan och punschbålen, och också kaffet och teet, som husfadern brukade i överflöd.

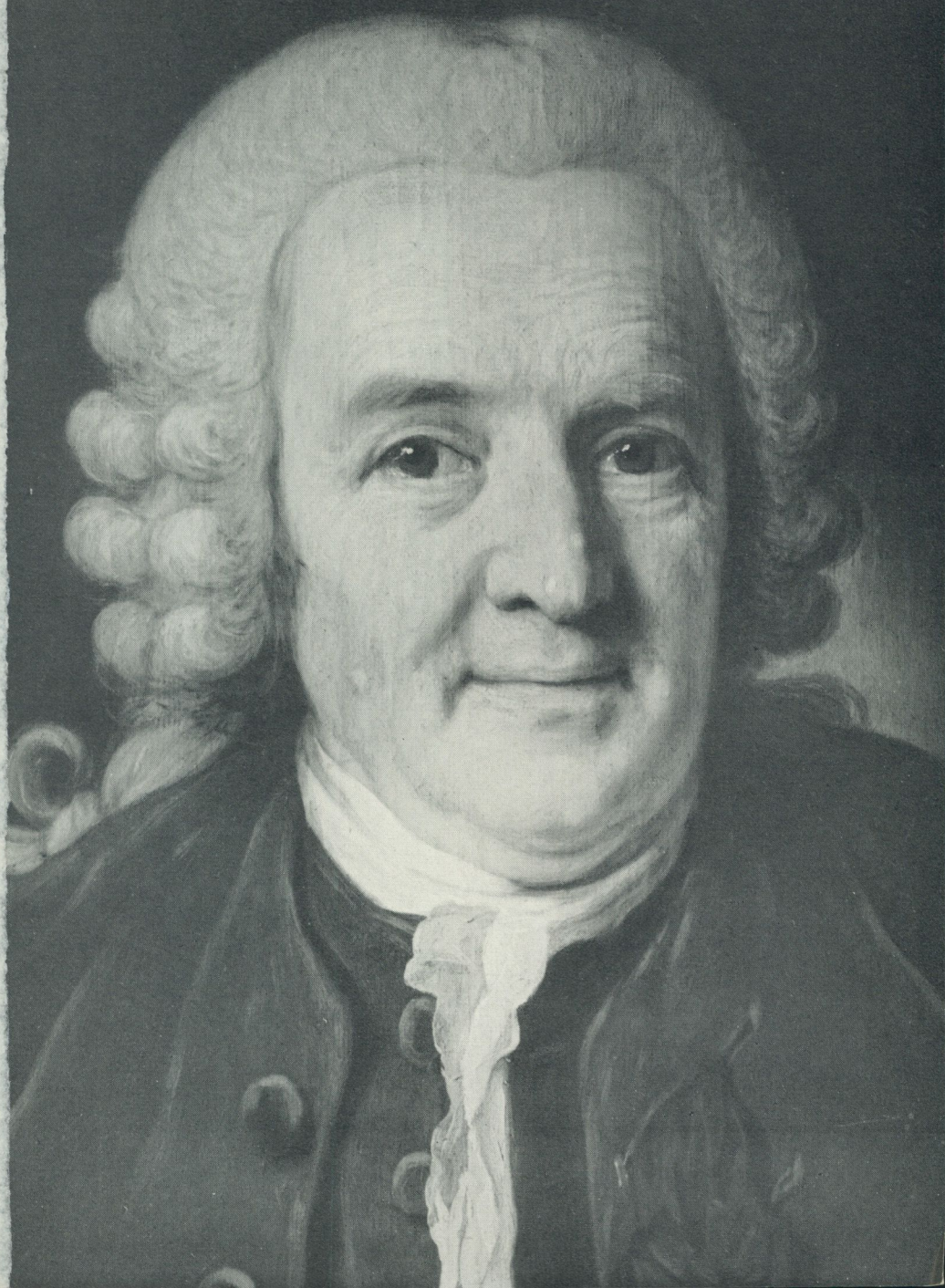
Förstugan, den som kronprinsen, sedermera Gustaf III 1769 hade stigit in i under en vetenskaplig vallfärd hit, var också i

enklaste laget: vitlimmat stockverk tätat med husmossa och stänkt i svart och rött som i många bondgårdar, där man resonerade praktiskt och målade väggarna i stil med de fläckar, som flugdödandet ändå skulle ge upphov till. Fågården var ju också här så nära boningshuset, och den besökare, som för 200 år sen slog upp dörren till mästarens boning en het, stillastående sommareftermiddag, fick vara beredd på svärmar av surrande flugor. Sánt hörde pastoralen till.

Låt oss gå vidare på vårt besök. I matsalen, till höger om förstugan, ägde många livliga samtal rum, på svenska och ibland på latin — det blev med åren många lärjungar från utlandet som fick dela bord och kost ibland — och naturvetenskapen och medicinen interfolierades med familjens problem, dess glädjeämnen och tvister, med sonen Carls litet torra och hämmade inpass och de fyra döttrarnas glam och fnitter. "Snälla, råa naturbarn" kallades de av besökare, och Linné var inte den som ville hålla flickorna till boken. I det stora enkla rummet upplevde de lantlivets hela behag; blyspröjsarna kastade sitt nätverk av skuggor över skurgolvets tiljor, och hela naturen var inpå dem utanför de skimrande ojämna rutorna. De okonstlade taffelborden var av furu, den omålade väggpanelen likaså, där stod en ljus låg skänk och ett högt golvur krönt av svarvade knoppar och med urtavla av mässing och tenn. Från väggarna blickade släkt och översåtar i enkla oljefärgsporträtt, och kungens konterfej minde dem om att tidens litet teatraliska herrmode ett par årtionden tidigare fått ett passande inslag av ordenstecken. Husfadern själv, arkiatern, har nordstjärnan på till vardags, det var nu en gång så föreskrivet, och även på den dammiga och slitna gröna rock han bär på sina fotvandringar till och från staden, dinglar påminnelsen om den konungsliga nåden.

"Uti et ej obehagligt ansigte hade han qvicka och eldiga, bruna ögon; litet närsynt och plirande... hemma i huset var han mäst klädd i kort Nattröja och Sammets-Calott", heter det hos J. G. Acrel. Vetenskapsakademien lät 1773—1774 Per Krafft d. ä. måla detta porträtt av 66-åringen, som fann att det "kan intet förbättras". Han strödde många superlativer omkring sig, men denna bekräftas av andra.

Linné's face from a portrait by Per Krafft the Elder 1773—1774.





Hammarby, när sommarvinden brisar, är ett idylliskt stycke 1700-tal, som speglar rokokons torftiga vardagsvillkor och som förblir oavbrutet levande i många episoder kring Linnés person. Här tillbragte han sina lyckligaste stunder under senare år, här, en mil från den akademiska småstaden med dess intrigerande professorer och inte överksamma professorskor, fick han perspektiv på tillvaron, när vetenskapen syntes honom "död". Huvudbyggnaden lät han uppföra 1762, flyglarna är från 1600-talet.

The main building of Linné's homestead Hammarby near Uppsala.

Från arbetsrummet med den världsbekanta blåskriften över dörren och familjeporträtten, vilkas likhet var "förundransvärd" i smålänningen Hedins ögon, ser man in i Linnés sovrum med planscher och gardiner som då. Längst bort, på en hörnhylla, Gudomen, Numen, i förgylld skepnad. Själv ansåg arkiatern att man "näpligen sedt prächtigare och dyrbarare tapeter", i arbetsrummet Plumiers amerikanska växter i Burmanni utgåva och i kammaren ett slaktat exemplar av Ehrets Plantæ selectæ. Präktiga, helt visst, men som dekoration mer pittoreska än vackra.

View from Linné's study into his bedroom. The walls of both rooms are papered with printed drawings of plants.





Vi följer honom den branta trappan upp till arbetsrummet i våningen ovanpå. Det är Gudi klagat mer originellt än smakfullt, klätt från golv till tak med botaniska planscher, och mot den bakgrunden hänger porträtt av familjen Linné och av beskyddaren greve Tessin, som husfadern försäkrar att han länge i hemlighet varje gång kommit ihåg i sin bordsbön efter maten: "Min Gud och min Tessin hembäras . . . af mig lof, ära, pris och tacksamhet, så länge jag orkar hviska", hade han skrivit. Blandade med porträtten är naturhistoriska planscher, en strandad val, en tvättbjörn, en urklippt fågel, och så över dörren det eftertraktade adelsvapnet. Arbetsbordet är litet och stolen en karmstol med stoppad, läderklädd sits. Vid det bordet har många av de berömda verken kommit till och många fromma tankar tänkts. "Innocue vivito, numen adest", lev oförvitligt, gudomen är nära, har han själv tecknat ovanför dörren till sängkammaren, och där inne i sitt enskilda har han också en förgylld statyett av gudomen att vila ögonen på. Också sängkammaren är fullklistrad med växtplanscher.

På vintrarna har ibland luckorna skallrat för brasorna i de djupgröna kakelugnarna här uppe, medan arkiatern, ännu i nattmössa, spejade ut i slättens dimma eller bakom fönstrens isrosor hälsade en bländande, gnistrande iskall dag och motvilligt dopade fingrarna i det minimala handfatet av tenn. För här var han inte bara på somrarna utan periodvis även andra tider på året. Svårt att ta sig hit var det bara tidigt på våren, då slätten och broarna stod under vatten och en resa kunde vara förenad med livsfara och man i varje fall riskerade att köra ned till hjulaxeln. Här har han sett yrsnön vina mellan bräckta vassrör i

"Skaparen har gjort werlden till en Theater, der hade fattats mycket, om endast sombliga menniskior skolat spelat Harlekin och ej någor annor" — det är Linné om aporna i ett vänbrev 1753. Kloapan Grinn, en av de många i hans djurgård genom åren, fick han 1768 av drottningen, sedan den irriterat hovet genom sina lekar med hovfruntimrets skospännen och gräsligen skränat där vid upptuktelse. Kungen skänkte samtidigt Grinns porträtt, som nu finns i sovrummet på Hammarby och varav en detalj återges; ett omsorgsfullt verk av målaren Gustaf Hesselius d. y.

Linné's monkey (cottonhead pinché) called Grinn. Detail of an oil-painting at Hammarby by Gustaf Hesselius the Younger.

Sävjaåns breda dalgång och blåskuggorna falla i vinterkvällen, här har han hört lärkorna drilla om våren och vadarna snattra i sumpmarkerna, som var större då än nu. Hit ledde han årligen skaror av elever i försommarens tid, då slånsnåren blommade och sländorna slog över steniga backar. Här arbetade han i sitt Museum, det lilla vita stenhuset uppe på den då kala höga moränbacken bakom mangården; där uppe förvarade han sitt herbarium och andra samlingar. Hur gladdes han inte åt fågelsången om sommarmorgnarna, då han började sin dag kl. 3 för att senare på dagen ta emot elever i privatkollegier. Ibland följdes de ända till kvällens logdans, då nyckelharpan spelade, herrarna grep om bondtöserna och den gamle själv kunde överträffa de yngre i svängarna; han tyckte om att de bullrade, för då var han säker på att de hade roligt. Här ute på Hammarby kunde han också sitta med familjen i sin berså av indiankrasse eller i sin egen älskade lund nere i fruktträdgården och i brisen från slätten höra glasklockorna klinga i träden, när solen sjönk och kvällen kom, den milda sommarkvällen.

Blomsterrabatterna på båda sidor om förstubron återgav dagens värme. Vål var de mer botaniska än vackra, fyllda med allehanda specialiteter. Uppför väggarna klättrade Clematis, vinrankor, kristikorsblommor och annat, och i fönstren hade han kaffe- och tebuskar, balsamin och jerikoros och tuppkam, var och en på sitt sätt avspeglade intressanta frågor i vetenskap och samhälle, tidens behov av det nyttiga och det förunderliga, Guds rådkammar och rikets vinst. Och djuren i vår Herres hage var heller inte glömda. Arkiatern höll också sådana här ute, men den kära tvättbjörnen gick över grannens staket och dog i gapet på en hund, och påfåglarna, dem tog räven. Pompe, hunden, hans ständiga följeslagare, gick i kyrkan, även när han själv inte var med.

Finns det ett hem i detta land, där det borgerliga 1700-talet talar till oss mer levande, mer direkt, med starkare personlig accent än detta Linnés Hammarby? Det yttre speglar rokokons torftiga vardagsvillkor, förändrat i somt men alltjämt fyllt av en sällsynt levande människas liv, vars tankar och känslor i ovanlig utsträckning nått oss över seklerna och vars ord för den som vill lyssna, här ute alltjämt kan förnimmas. Här kan man se

KARTE BESKRIFNING
 öfver
 Hammarby Benyflade Säterij i Upsala
 Högstingedom, Wasala Härad och Danmarks
 Soehn, upprättad År 1763 af Underleknad.

Ark	KARTEN ÖFVER SECKARENS UTSTYCKNING.	Ark Säterij Härad Soehn
A B C D E	<i>HAMMARBY</i>, bestående af Kronans Jorde Bok af ett och treffondadelt Mantal Benyfladt Säterij och Trethögbyra Öresland, Arkiatern och Riddaren af Kongl. Nordstjerne Orden Walborne Herr Carl von Linné tillhöf. Afmätt enligt Högrätternes Baren, Landsstiftsdingens och Riddarnas af Kongl. Nordstjerne Orden Herr Johan Suncke utkändade Resniss, daterad den 24 November 1762, för Storskifte. Delning samt med Heltty Byggnad af den ena Ärvägen legok i Storskifte med det ta Säterij. Hvar efter följande ågor.	
	Den Ena Ärvägen, bestående af hordbrukad Lera, —	
	Lenggrundet Kåspad under Ålta	
	Kungärdet 2^{te} Grad — 10. 20	
	2^{de} — — 2^{te} Grad — 1. 29	
A B C D E	Kungärdet 2^{de} Grad — 10. 20	
	2^{de} — — 2^{te} Grad — 1. 25	
	Styckorvoden 2^{de} Grad — 2. 19 32. 21	
A B C D E	Den Andra Ärvägen, som består af en af hordbrukad Lera, Grunda Åren och Ålta	
	Transport, 32. 21	

Ingressen till förklaringen av den karta över Linnés Hammarby, vilken upprättades 1763 i samband med företaget storskifte. Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv.

honom stå vid grinden och bevekas av de nödlidande, som tigger spannmål, grånad, litet satt, livlig och plirande i blicken, vänlig. Här går han med skaror av elever i ullperuker och snibbhattar och med spännen på skolädrer. Här är han naturlig och slipper, som han säger, "flattera, hökla, liuga, bocka" som vid hovet på Drottningholm eller i storstaden Stockholm bland pudrade herrar av adel och penningpåse. Här vandrar han med sina vänner i lantlivets innocens, medan infallen blixtrar och den småländska prosan träffande målar naturens både väldighet och enskildheter. Glasklockorna i träden ha tystnat, men än vilar Linnæi ande över Hammarby.

Summary

The master of Hammarby

As professor at the University of Uppsala Carl von Linné was entitled to a house in the town. In 1758 he bought himself the little farm Hammarby, situated 10 km. from Uppsala which enabled him to live in rural surroundings during the greater part of the year. Here in the summertime he was teaching Swedish and foreign students. At Hammarby Linné erected the main building of red-painted timber which still remains to-day and a brick museum building where he kept his collections. These as is known, were sold to England by his heirs and are now owned by the Linnean Society, London. Linné's home with all inventory remains unchanged in place and the whole establishment including the lay-out of the gardens are cared for by a foundation as a treasured memory of the great naturalist. Inspired by the atmosphere of a still living home of which the visitor of to-day becomes aware, the author describes Hammarby as a guest visiting the Linné family would have found it in about the year 1770.